

Zdzisław Kropidłowski

Biblioteka ks. Kitowskiego (+1733)

W archiwaliach konsystorza pomorskiego i gdańskiego przechowywanych w Archiwum Diecezji Chełmińskiej w Pelplinie zachował się inwentarz pośmiertny majątku ks. Stanisława Kitowskiego, który zmarł w 1733 r. Był on kanonikiem kruszewickim, proboszczem miłobądzkim i instygatorem oficjała generalnego pomorskiego i feralnego gdańskiego Dominika Sieneńskiego. Inwentarz ten opisałem we wcześniej wydanym artykule¹. O zbiorze książek wspomniałem jedynie, że wśród 59 tytułów (w 57 woluminach) i 12 wypisów, o bardzo różnej tematyce, znajdowały się cenne i stare druki. Wtedy uważałem, sugerując się pracą Krzysztofa Macieja Kowalskiego², że zbiór ten został ofiarowany parafii i był zaczątkiem jej biblioteki. Po dokładniejszym porównaniu księgozbioru ks. Kitowskiego i biblioteki parafialnej dostrzegam znacznie większy obieg książki w tej parafii, niż można się było spodziewać. Ponadto, korzystając z obu opisów, można o tych księgozbiorach więcej powiedzieć i poprawić wcześniejsze błędne ustalenia.

Księgozbiory osób prywatnych, a szczególnie osób duchownych, w okresie staropolskim na terenie Prus Królewskich czekają na zbadanie i opracowanie. Podstawowe informacje o nich zawierają inwentarze pośmiertne spisywane z okazji przekazywania urzędu kościelnego następcy, a majątku prywatnego spadkobiercom, oraz testamenty, które również są przechowywane wśród archiwaliów konsystorza. Dla zabezpieczenia woli testatorów składano je w konsystorzu lub u dziekana. Czasami nawet testatorzy żądali wpisania ich do proto-

---

¹ Z. Kropidłowski, *Inwentarz pośmiertny ks. Kitowskiego (+1733)*, „Universitas Gedanensis”, t. 25, 2002, s. 127–133.

² K.M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiakonatu pomorskiego w XVI–XVIII w. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993, s. 118–121.

kołu posiedzeń konsystorza. Zdarzało się też, że jako pojedyncze pisma wzywano je do zbiorów dokumentów. Te były później opracowywane jako relacje z posiedzeń konsystorza.

Księgozbiór ks. Kitowskiego został tylko częściowo przekazany parafii w Miłobądzu, w której był on proboszczem do śmierci. Część książek ofiarował on swojej rodzinie, spośród której wymienia bratanków. Inwentarz tego księgozbioru został sporządzony przy okazji wykonania testamentu przez notariusza konsystorza pomorskiego i gdańskiego, który zapewne przybył na plebanie i spisał wszystkie przedmioty, w tym również książki. Ale opisy są skrótowe; zgodnie ze zwyczajem stosowanym ówczesnie. Spis zawiera albo samo nazwisko autora, albo tytuł dzieła, który również był podawany najczęściej w skrócie. Dla ówczesnych był rozpoznawalny. Skrótowe opisywanie dzieł było stosowane również w czasie wizytacji. Zapewne z powodu pośpiechu podawano w sposób uproszczony opis bibliograficzny dzieła. Informacje bibliograficzne najczęściej pozbawione są miejsca i roku wydania, nie ma też nazwiska nakładcy, czyli wydawcy dzieła. Z problemem tym spotkał się wspomniany już K.M. Kowalski, który nie potrafił rozszyfrować wszystkich podanych w czasie wizytacji informacji o książkach znajdujących się w bibliotekach parafialnych Pomorza. Pomią tam literaturę przedmiotu na temat tych księgozbiorów, bo on uczynił to we wstępie do swojej monografii.

Praca moja ma sens, bo zestawienie obu inwentarzy więcej mówi o brzmieniu tytułów dzieł, dokładniej określa ich autorów, a przez to umożliwia podanie miejsca i czasu wydania książek.

Między oboma opisami księgozbiorów są poważne różnice co do liczby książek, jak i co do ich opisu. Zbiór ks. Kitowskiego obejmował 59 książek i wypisy z 12 dzieł. Razem było ich 69. Późniejszy o 13 lat księgozbiór parafialny liczył 66 pozycji. Tylko 26 książek i 6 kodeksów z wypisami z księgozbioru ks. Kitowskiego było przechowywanych w bibliotece parafialnej. Dlatego ważne wydaje mi się zestawienie i porównanie obu księgozbiorów, co przedstawiam w zestawieniu 1 i 2, sporządzonym na podstawie wykazu notariusza konsystorskiego i protokołu wizytacji przeprowadzonej przez A. Kilińskiego za biskupa Walentego Aleksandra Czapskiego w 1746 r. Nasuwają się ciekawe pytania. Co się stało z pozostałymi 31 książkami i 6 zbiorami wypisów? Skąd w księgozbiorze parafialnym wzięły się 43 nowe pozycje, bo było ich 66 w 1746 r. Czym się kierował umierający proboszcz, dokonując takiego podziału swojego księgozbioru? Są to pytania, na które odpowiedź nie jest łatwa, ale analiza obu księgozbiorów pozwala na pewne przypuszczenia.

Zestawienie 1. Książki należące do Biblioteki Parafii w Miłobądzu pochodzące z darowizny ks. Kitowskiego

L. p.	Opis z inwentarza pośmiertnego ks. Kitowskiego z 1733 r.	Opis z inwentarza sporządzonego w czasie wizytacji parafii z 1746 r.
1	Philippus Diez Philipp	Philippus Diez in Quarto
2	Quadragesimales R.P. Thomas Regina	Conciones Thomae Regina in Quatro
3	Praeca Divini verbi	Preco Divini verbi
4	Tessera	Quotidiana Tessera in Quatro
5	Catechismus Romanus	Catechismus Romanus
6	Gabrielis Irichino	Conciones Gabrielis Inhino in Quatro
7	Skarga	Kazania Ks. Piotra Skargi in Folio
8	Proloquia Domestica	Proloquia Domestica Patris In Folio
9	Richardus Capperi	Ruardi Tapperi in Folio
10	Makowski	Pars aestiva Concionum Makowski in Folio
11	Joannes Ossary de tempore	Tomus Concionum Joannis Osorii in Quatro
12	Decretales	Decretales cum Summariis
13	Origines Antverpianae	Geroppi Bevani Origines
14	Speculum Exemplorum	Speculum Exemplorum in Quarto
15 i 16	Augustinus Paletti libr. 2	Sanctuarium Augustini Pauletti, in Quatro, Quadragesimale Augustini Paletti
17	Eversio Atheismi	Eversio Atheismi in Quarto
18	Opus Stanislai Lubienski	Stanislai Lubiński Historiae Politici
19	Praelectiones de Iura et iustitia	Praelectiones Theologiae Patris Młodzianowski
20	Martinus Bekanus	Martini Becani in Quarto
21	Abrahami Bzolii Conciones	Abrahami Bzowii in Quarto
22	Civitas in quadra posita	Civitas supra montem in Quarto
23	Gengel	Admiranda Lutheri in Quarto
24	Młodzianowski de Deo	Praelectiones Theologiae Patris Młodzianowski
25	Tuba pacis	Tuba pacis in Quarto
26	Starowolski	Swiątnica Pańska in Folio

Przedstawię teraz pełny opis bibliograficzny tych dzieł oraz przybliżę ich autorów.

Ad 1. Pierwszy wspólny zapis podaje prawidłowo nazwisko autora. Był nim Philips Diez (1550–1601), hiszpański kaznodzieja, który zostawił po sobie m. in. następujące dzieła: *Conciones quadruplices dominicarum*, wydane w Salamance w 1584–1588 r.; *Conciones quadruplices super Ewangelia*, wydane w Wenecji w 1586 r. oraz *Summa praedicatorum* w 2 tomach, wydane w Salamance w 1589 r.³ Które z nich znajdowało się w Bibliotece Parafii w Miłobądku, jest niemożliwe do ustalenia.

Ad 2. Dzięki obu zapisom możemy z większą pewnością przyjąć, że dzieło *Quadragesimales R.P. Thomas Regina* zapisane w inwentarzu ks. Kitowskiego lub *Conciones Thomae Regina in Quarto* wymienione w czasie wizytacji biskupiej to praca autorstwa mediolańskiego jezuitę Thomasa Reina żyjącego w latach 1577–1653, który wydał *Quadragesimale sive Conciones XL, In Singulas totum Quadragesima Dominica et Ferias* we Frankfurcie w 1653 r. Praca ta była znana na Pomorzu, gdyż inny egzemplarz tego dzieła zachował się w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie, a pochodzi ze zbiorów klasztoru w Kartuzach⁴.

Ad 3. Za określeniem *Praeca Divini Verbi* zapewne kryje się dzieło kaznodziejskie Szymona Okolskiego, *Praco Domini Verbi b. Albertus Magnus..., Pars prima de dominicis*, wydane w Krakowie w 1649 r.⁵

Ad 4. Znow dzięki porównaniu obu danych: *Tessera* w opisie księgozbioru ks. Kitowskiego i *Quotidiana Tessera in Quarto* z relacji wizytacyjnej możemy stwierdzić, że chodzi tu o dzieło franciszkanina Petrusa Smogorzewskiego *Tesstera Prima Sacerdotis Magni, Tetragrammation Svb Qvo, velut Sub Typo et Symbolo Proprio singularis sacratissimi Ac gloriosissimi nominis Jesv Sacerdotis Ac Pontificis supremi misteria et encomia lucidissimè et luculentissimè reserantur*, wydane w Krakowie w oficynie Franciszka Cezariego w 1622 r. Była to niewielka praca zawierająca 4 karty wstępu i 32 strony tekstu w języku greckim i łacińskim dedykowane Jerzemu Zebrzydowskiemu⁶.

Ad 5. *Catechismus Romanus* to ważna książka dla każdego kapłana. Był to podręcznik zawierający podstawowy, syntetyczny i całościowy wykład prawd wiary i norm moralności chrześcijańskiej, oparty na wskazaniach Pisma św., tradycji, historii i na ludzkim doświadczeniu. Katechizmy służą do kaznodziejstwa i katechizacji, szczególnie do kształtowania postawy wiernych. W Miłobądku mogły znajdować się różne wydania jednej z trzech form: małej, średniej i dużej. Przytoczę tutaj najważniejsze edycje okresu Soboru Trydenckiego. Najbardziej znany był katechizm Piotra Kanizjusza *Catechismus maior. Summa*

³ Tamże, s. 120, p. 11.

⁴ Tamże, s. 119, p. 2.

⁵ Katalog Starych Druków, *Polonica XVII w.*, p. 1378, s. 265 oraz K. i S. Estreicher, *Bibliografia polska XVI–XVIII w.*, t. 23, s. 312.

⁶ K. i S. Estreicher, *Bibliografia polska XVI–XVIII w.*, t. 28, s. 318.

doctrinae christianiae, wydany w Wiedniu w 1555 r., *Catechismus minimus* wydany w następnym roku w Ingolstadt oraz *Parvus catechismus catholicorum* wydany w Kolonii w 1558 r. W XVI w. wydawano te katechizmy ponad 200 razy, a w kolegiach jezuickich używano do XVIII w.

P. Kanizjusz podzielił swój katechizm na dwie części. Pierwsza *De sapientia christiana* zawierała naukę o wierze według Składu Apostolskiego wiary i o nadziei. Nadto zawierała komentarz do modlitwy *Ojczy nasz* i *Zdrowaś Maryjo*, mówiła o miłości, wyjaśniała przykazania Boże i kościelne oraz pouczała o sakramentach. Druga *De iustitia christiana* tłumaczyła, na czym polegają dobre i złe czyny, omawiała cnoty, dary i owoce Ducha Świętego oraz rady ewangeliczne. Całość zawierała prezentację rzeczy ostatecznych: śmierci, sądu, nieba i piekła.

Po soborze trydenckim opracowano katechizm rzymski. W Polsce twórcą pierwszego katechizmu był Stanisław Hozjusz, który wydał *Confessio catholicae fidei christiana* po raz pierwszy w Krakowie w 1553 r. Był to polemiczny komentarz do całej doktryny Kościoła katolickiego. Ze względu na położenie Miłobądz na Pomorzu należy również wymienić *Katechizm* ks. Franciszka Ksawerego Kruszyńskiego wydany w Oliwie w 1694 r. zawierający całość doktryny chrześcijańskiej, z rozbudowaną częścią o życiu chrześcijańskim, czyli o grzechach, cnotach, darach Ducha Świętego, błogosławieństwach, radach ewangelicznych i rzeczach ostatecznych. Zaletą jego było to, że podawane w nim prawdy zilustrowane były ponad 200 przykładami z życia świętych⁷.

W inwentarzu Biblioteki Kapucyńskiej w Rywałdzie pochodzącej z darowizn dokonywanych głównie w XVIII w. znajduje się egzemplarz *Catechismus Romanus* wydany w Kolonii w 1611 r. oraz inny egzemplarz bez karty tytułowej, a także *Catechismus Petri Canisii*⁸.

Oczywiste jest, że w Bibliotece w Miłobądz mogły być i inne wydania, m.in. przechowywane dziś w Bibliotece Narodowej Austrii. Najstarsze tego rodzaju dzieło, które posiada ta księżnica, pochodzi z 1566 r., zostało wydane w Rzymie przez Paulusa Manitiusa, a zatytułowane *Catechismus ex decreto Consilii Tridentini ad Parochom*. Jak wskazuje tytuł, przeznaczone było do pracy duszpasterskiej dla proboszczów⁹. Znajdzie się tam również katechizm w języku łacińskim, opracowany przez Fabriciusa Andreasa, *Catechismus Romanus ex decreto Consilii Tridentini ST Pij V. jusu Primus ed.*, wydany w Antwerpii, u Christophora Plantinusa w 1572 r. W tym samym roku Gerv. Calenius wydał w Kolonii *Catechismus ex decreto Consilii Tridentini ad parochom, ante quidem Pii V. Pont.max.jussu conscriptus, nunc... in 4 libros ...distributus*. Dziesięć lat później ukazał się *Catechismus ex decreto concilii Tridentini ad Parochom*, wydany w oficynie Aldusa w Wenecji. Warto wymie-

⁷ *Encyklopedia katolicka*, t. VIII, Lublin 2000, k. 1040–1041.

⁸ A. Mańkowski, *Biblioteka pokapucyńska w Rywałdzie*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1930, t. 8, s. 270–271.

⁹ <http://aleph.onb.ac.at> dostęp z 05-06-23.

nić jeszcze wznowienie podręcznika do nauki religii pt. *Catechismus (Romanus) ex decreto Consilii Tridentini et Pii V. Pontificis jusu Primus editus* wydane w Antwerpii w oficynie Plantiniana w 1619 r. Wznowień było znacznie więcej i egzemplarz każdego z nich mógł być przechowywany w zasobach biblioteki w Miłobądzu.

Trzeba również wspomnieć o działalności Hieronima Powodowskiego, doktora teologii, kanonika poznańskiego, archidiakona kaliskiego i sekretarza królewskiego, który podjął walkę z rozwijającym się arianizmem. Jedną z ważniejszych jego prac jest katechizm. Przytaczam w całości jego tytuł, gdyż oddaje on dobrze zamiary autora: *Catechizm Kościoła Powszechnego, nauki do zbawienia potrzebniejsze, z dowodów Pisma świętego, snadną a dokładną krothkością zamykający. Pastyrom Duchownym do nauki kościelnej, Gospodarzom do ćwiczenia domowego i wszelkiego stanu krześcijanom książki bardzo pożyteczne* wydany po polsku w Poznaniu już w 1577 r.¹⁰ H. Powodowski podkreślił tam właściwe wykładanie chrystologii katolickiej w dyskusjach z protestantami polskimi.

Ad 6. Porównanie obu zapisów *Gabrielis Irichino* oraz *Conciones Gabrielis Inhino in Quarto* pozwala ustalić nazwisko autora. Jak słusznie podaje K.M. Kowalski, jest to Gabriel Inchinus, kanonik regularny lateraneński, który wydał swoje kazania po łacinie najpierw we Włoszech w Wenecji w 1596 r. oraz na początku XVII w. jako *Conciones scala coeli*, w Kolonii, w wydawnictwie Agrippinae w 1609 r.¹¹

Ad 7. Jeśli chodzi o *Kazania Ks. Piotra Skargi in Folio*, były one wydawane wielokrotnie od 1595 r. W bibliografii Estreichera znajduje się również opis wydań z 1597 r. oraz z 1602 r. i dwa wydania z 1609 r., wszystkie tłoczne w drukarni Andrzeja Piotrowczyka w Krakowie. W Pińsku ukazały się dwa wydania w 1734 r. i w następnym roku, w drukarni Kolegium Jezuickiego, a w 1738 r. w Warszawie, też w drukarni jezuickiej¹². W księgozbiórce ks. Kitowskiego zapewne znajdował się egzemplarz pochodzący z XVI-wiecznych wydań krakowskich.

Ad 8. Następne dzieło należące do obu bibliotek to: *Proloquia Domestica* lub dokładniej opisane w czasie wizytacji *Proloquia Domestica Patris In Folio*. Według K.M. Kowalskiego pełny tytuł brzmi: *Proloquia domestica excitando terrori spiritus in cordibus religiosis idonea*, wydany w Krakowie w 1699 r.¹³ Jego autorem był Jan Kraszewski, jezuita żyjący w latach 1633–1708, który był profesorem retoryki, filozofii, teologii scholastycznej w kilku kolegiach jezuickich w Polsce. Opublikował on jeszcze inne dzieła kaznodziejsko-ascetyczne,

¹⁰ A. Glinka, *Hieronim Powodowski teolog polemista XVI wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. XIII, 1961, s. 85.

¹¹ K.M. Kowalski, dz. cyt., s. 119, p. 1 przyjmuje za: J. Rył, *Biblioteka katedralna w Gnieźnie*. Aneks. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 36, 1978, s. 225.

¹² K. i S. Estreicher, dz. cyt., t. 28, s. 142–144.

¹³ K. M. Kowalski, dz. cyt., s. 121.

m.in. *Impetu bonorum cogitationum* w Kaliszu w 1696 r., *Norma evangelica* też w Kaliszu w 1698 r. oraz zbiór rozważań rekolekcyjnych *Cirrus gratiae Dei* w Krakowie w 1703 r.¹⁴

Ad 9. W sprawie następnego dzieła znów oba zapisy nieco się różnią. W inwentarzu ks. Kitowskiego czytamy, że autorem jego jest Richardus Capperi. Natomiast w protokole powizytacyjnym mamy uproszczoną, ale dokładniejszą pisownię jego nazwiska – Ruardi Tapperi. To pozwala nam ustalić, że chodzi o dzieło wybitnego teologa, profesora i rektora uniwersytetu w Lovanium o nazwisku Ruardus Tapperus, który żył w latach 1488–1559. W Miłobądzu mogło znajdować się jedno z jego najważniejszych dzieł: *Opera omnia*, wydane w Kolonii 1582 r. lub *Explicationes in articulos circa ecclesiae dogmata, hoc saeculo Contraversa*, wydane w Lovanium w 1555 r. lub *Orationes theologicae*, wydane w Kolonii w 1572 r.¹⁵ Mogły tam być też komentarze do jego dzieł i listów. Z wielu edycji podaję przykładowo wydanie Antoniusa Ravaille, które ukazało się w Antwerpii w 1706 r. *De mente Consilii Tridentini circa gratiam Se ipsa efficacem, opus posthumum. Accesserunt animadversiones in 25 propositiones Ludovici Molinae autore Jacobo Le Bossu et alternae epistole Petri Soto, Ruardi Tapperi et Judoci Ravestein de gratiae et liberi arbitrii Concordia*¹⁶.

Ad 10. Zapis *Pars aestivalis Concionum Makowski in Folio* odnosi się zapewne do jednego z dzieł Szymona Stanisława Makowskiego (†1683 r.), kanonika krakowskiego, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, pt. *Pars aestivalis concionum dominicalium a Pentecoste usque ad adventum*, wydanego w oficynie Schedeliana w 1675 r.¹⁷ Zawiera ono zbiór kazań na niedziele od Zesłania Ducha Świętego do Adwentu.

Ad 11. W obu bibliotekach przechowywany był zbiór kazań jezuitę hiszpańskiego o nazwisku Johannes Osorius, który żył w latach 1542–1594. Egzemplarz ten został opisany w inwentarzu ks. Kitowskiego jako: *Joannes Ossary de tempore* oraz w relacji powizytacyjnej *Tomus Concionum Joannis Osorii in Quarto*. Jak podaje K.M. Kowalski, do dzisiaj w Bibliotece Seminarium Pelplińskiego znajdują się dwa wydania tego dzieła. Pierwsze antwerpskie, z wpisem Stanisława Dzięgielewskiego, pochodzi z 1594 r. i drugie kolońskie z 1613 r.¹⁸ Natomiast K. Niedrzwicki twierdzi, że są tam jeszcze tomy pierwszy i trzeci z pięciotomowego wydania ogłoszonego drukiem w Minsterze w 1622 r.¹⁹ Były jeszcze inne wydania kazań Osoriusa. Przykładowo (...) *concionum epitome, opera J. Theodardi. Pars? stiualis*, wydane w kolońskiej

¹⁴ *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, k. 1219.

¹⁵ K.M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 120.

¹⁶ <http://aleph.onb.ac.at/ALEPH> dostęp 05-06-23.

¹⁷ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 22, s. 59.

¹⁸ K. M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 120.

¹⁹ K. Niedrzwicki, *Biblioteki Kartuzji Kaszubskiej oraz jej konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gidiach*, Pelplin 2001, s. 189 podaje ich sygnatury ST. 5358 i 5359.

Agrippinie, także w Wenecji w 1601 r. jako *tomus Primus (-quintus) concionum*, które zostało przedrukowane w Paryżu w 1607 r. i nieco inaczej zatytułowane: *Conciones Ioannis Societatis Iesu, in quinque tomos distinctae*, a wydane w Paryżu u Ioannusa Petitpasa²⁰. Można powiedzieć, że dzieła tego autora były szeroko znane i bardzo przydatne w walce z reformacją, a więc poszukiwane na Pomorzu. Między innymi w Bibliotece Kapucynów w Rywałdzie przechowywane było *De sanctis conciones* (tom III), wydane w Wenecji w 1615 r., a pochodziło z darowizny Ignacego Minasowicza, kanonika warszawskiego²¹.

Ad 12. *Decretales cum Summariis* to zapewne jedno z wydań *Corpus iuris canonici*. Jest to nazwa sześciu ksiąg zawierających normy średniowiecznego prawa kanonicznego. Począwszy od XVI w. do tej grupy należały: *Dekret Gracjana*, *Dekretaty Grzegorza IX*, *Liber sextus* papieża Bonifacego VIII, *Klementyny*, *Ekstrawaganty Jana XXII* i *Ekstrawaganty powszechne*. Od czasu papieża Grzegorza XIII (1580 r.) przyjęła się praktyka wydawania tych ksiąg w 2 tomach. Urzędowe ich wydanie ukazało się w 1582 r., od którego przyjęła się nazwa *Codex iuris canonici*²².

Ad 13. Następne bardzo trudne, dotychczas nierozpoznane dzieło, to *Origines Antverpianae* w zapisie ks. Kitowskiego, a w zapisie wizytacyjnym *Geroppi Bevani* [Becani] *Origines*. Być może chodzi tu o jedno z dzieł holenderskiego jezuita Martina Becanusa (pierwotnie Schellekens), żyjącego w latach 1563–1624, który studiował w Kolonii, Würzburgu, Moguncji i Wiedniu. W latach 1620–1624 był spowiednikiem cesarza Ferdynanda II, którego, wraz z innymi teologami, skłonił do tolerancji religijnej w niektórych prowincjach cesarstwa. W większości dzieł teologicznych Becanus występował przeciwko protestantyzmowi. Wypaczenia luteranów, kalwinów i anabaptystów wykazał najdobitniej w podręczniku *Manuale controversiarum humus temporis* wydanym po raz pierwszy w Würzburgu w 1623 r. Skrót tego dzieła pt. *Compendium manualis controversiarum* wydany w Mainzu w 1624 r. miał kilkadziesiąt wydań. W Polsce ukazał się m.in. we Włocławku już w 1627 r.²³ Ale skoro zapisano w obu przypadkach, że chodzi o oryginał pochodzący z Antwerpii, to nie można przyjąć, że w Miłobądku było polskie tłumaczenie najważniejszego dzieła Becanusa. Warto dodać, że w pobliskim klasztorze kartuskim korzystano z doskonałego podręcznika kontrowersyjnego Becanusa, skierowanego przeciwko kalwinom pt. *Manuale controversiarum* tłoczonego właśnie w Antwerpii w 1624 r.²⁴ oraz z dwutomowego dzieła *Opera omnia* drukowanego w Moguncji w 1649 r.²⁵

²⁰ <http://www.fides.Org.pl/cgi-bin/fidkar/mmform=full> dostęp z 05-06-16.

²¹ A. Mańkowski, *dz. cyt.*, s. 257.

²² *Encyklopedia katolicka*, t. III, Lublin 1979, k. 597–600.

²³ *Tamże*, t. II, Lublin 1976, k. 167.

²⁴ K. Niedzicki, *dz. cyt.*, s. 178 i 299.

²⁵ *Tamże*, s. 299.

Ad 14. *Speculum Exemplorum in Quarto* to zapewne dzieło jezuitę Jana Majora, który wydał *Magnum speculum exemplorum* w 1603 r.²⁶

Ad 15 i 16. Z obu zapisów: *Augustinus Paletti libr. 2* i *Sanctuarium Augustini Paletti in Quatro, Quadragesimale Augustini Paletti* wolno przypuszczać, że chodzi o dwa dzieła Augustinusa Paletiego, włoskiego mnicha z Manteliveto. K.M. Kowalski sugeruje, że może to być *Instructione at Ammastramento de Consistenti e Penitenti* z 1579 r. oraz jakieś *Sanctuarium*, dzieło z dziedziny hagiografii²⁷.

Ad 17. *Eversio Atheismi in Quarto* to zapewne dzieło Jerzego Gengella, jezuitę (1657–1727), dedykowane opatowi pelplińskiemu Tomaszowi Czapskiemu, wydane w Braniewie w drukarni Collegium Jezuitów w 1716 r. składające się z 2 tomów²⁸. Jezuita ten był gorliwym obrońcą katolicyzmu. W zachowanych 18 dziełach drukowanych występował on przeciwko luteranom, kalwinistom, jansenistom, zwinglianom i ateizmowi. Czynił to po gruntownych studiach źródłowych tych wyznań. Prace swoje publikował w latach 1713–1727 w Pradze, Braniewie, Lwowie i Kaliszu²⁹. W latach 1713–1717 był rektorem kolegium jezuickiego w Starych Szkotach, gdzie prawdopodobnie napisał tę pracę³⁰. W dziełach swoich stosował metodę dialektyczną. Praca *Eversio atheismi*, z wydania braniewskiego w 1716 r., była w posiadaniu karmelitów rywałdzkich³¹.

Ad 18. Poczucie pewności mamy co do odczytania dzieła zapisanego w katalogu Kitowskiego jako *Opus Stanislai Lubienski*, a w sprawozdaniu wizytacyjnym *Stanislai Lubiński Historiae Politici*. Najprawdopodobniej autorem jego jest biskup płocki Stanisław Łubieński (1573–1640) związany z obozem kontrreformacji i królem Zygmuntem III. Biskup ten był jednym z najwybitniejszych pisarzy historycznych połowy XVII w. Tu chodzi o dzieło *Opera posthuma, historia, historio-politica, variique discursus, epistole et aliquot orationes, quorum indicem sequentes post praefationes paginae ostendunt...398*, wydane w Antwerpii w 1643 r. przez J. Meursiusa. Znajdowało się ono w tym czasie również w bibliotece parafialnej w Parchowie³².

Ad 19. Następne dzieło może być precyzyjnie określone dzięki dwóm różnym opisom: *Praelectiones de Iura et iustitia* w inwentarzu ks. Kitowskiego i *Praelectiones Theologiae Patris Młodzianowski* w relacji wizytacyjnej Kilińskiego. Trzeba nadmienić, że w bibliotece tej były zapewne dwa dzieła tegoż autora. K.M. Kowalski podaje, że mogła to być jedna z ośmiu prac Tomasza Młodzianowskiego (1573–1640), jezuitę, jednego z największych polskich teo-

---

²⁶ BCNI 4971

²⁷ K.M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 118 i 120.

²⁸ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 17, s. 93.

²⁹ K.M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 37.

³⁰ S. Kościelak, *Jezuici w Gdańsku od drugiej połowy XVI do końca XVIII wieku*, Gdańsk 2003, s. 183.

³¹ A. Mańkowski, *dz. cyt.*, s. 270.

³² K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t.21, s. 441; K.M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 57, 119, 121, 125.

logów dogmatyków, moralistów, polemistów i kaznodziejów³³. W 1667 r. zostało wydane we Lwowie *Praelectiones theologicae de iure et iustitia*. Na dalszym miejscu została spisana inna jego praca.

Ad 20. Mamy tutaj do czynienia z drugim dziełem wspomnianego już Martinusa Becanusa. K. Niedrzwicki podaje, że jego prace były wydawane w Moguncji, w drugim co do wielkości ośrodku produkującym druki kontrreformacyjne w Niemczech, i że tam ukazała się większość jego prac w warsztacie katolickiego drukarza Johana Albina³⁴. Tymczasem warte podkreślenia jest to, że jego publikacje wydane *in quarto*, a szczególnie *De iudice controversiarum* oraz *Compendium manualis controversiarum de fide et religione*, były bardzo chętnie wznawiane (jeszcze w 1765 r. wznowiono to dzieło w Wenecji³⁵) i tłumaczone na języki narodowe, nawet długo po jego śmierci. W miłobądzkiej bibliotece mógł się znajdować egzemplarz czterotomowej *Theologia scholastica* wydany w Mainzu w latach 1612–1613, zawierający głównie teologię F. Juareza. Praca ta była wielokrotnie wznawiana pt. *Summa theologiae scholasticae*. Ponadto jezuitów bronił on przed kalwinistami w pracy *Aphorismi doctrinae calvinistarum...*, wydanej w Mainzu w 1608 r.³⁶

Ad 21. Dzięki zapisowi w inwentarzu ks. Kitowskiego możemy określić następną książkę z biblioteki w Miłobądzku. W pierwszym zapisie podano: *Abrahami Bzollii Conciones*, a w drugim tylko *Abrahami Bzowii in Quarto* i dlatego K.M. Kowalski nie mógł zidentyfikować tego dzieła Abrahama Bzowskiego (1567–1637), dominikanina. Bzowski ogłosił 33 prace, zwłaszcza z kaznodziejstwa, mariologii, hagiografii i historii Kościoła. Jego kaznodziejską spuściznę można podzielić na 3 grupy. Pierwsza to publikacje kazań niedzielnych w trzech pracach: *Concionum dominicalium totus anni* wydanej w Kolonii w 1612 i 1628 r., *Flores aureli[...] super totus anni dominicarum Evangelia collecti* wydanej w Wenecji w 1601 r. i w Kolonii w 1612 r. oraz w *Conciones quadragesimaes* wydanej w Kolonii w 1613 i w 1717 r.

Druga to kazania pochwalne na cześć Najświętszej Marii Panny: *Concionum sacrorum tomus quartus[...] Thesaurus laudum sanctissimae Deiparae super cantium Salve Regina...*, wydane w Wenecji w 1598 r., w Kolonii w 1615 i w 1620 r., *Floryda Mariana seu de laudibus sanctissimae Deiparae Virginis Mariae* wydane w Wenecji w 1612 r. i w Kolonii w 1613 r. oraz *Monile gemmeum Divae Virginis Deiparentis sacrum* wydane w Wenecji w 1614 i 1624 r. Trzecia grupa to kazania pochwalne ku czci świętych pańskich: *Sacrum pancarpium pro sanctorum festivitibus* wydane w Wenecji w 1611 r., *Concionum sacrorum tomus tertius continens sanctorum festivitates* wydane w Kolonii w 1613 i 1617 r. Stosował w nich właściwą hermeneutykę biblijną i wykazywał się dużą erudycją. Był zwolennikiem dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Naj-

³³ K.M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 36 i 121.

³⁴ K. Niedrzwicki, *dz. cyt.*, s. 160.

³⁵ <http://www.loc.gov/cgi-bin/zagate> dostęp 05-06-20.

³⁶ *Encyklopedia katolicka*, t. II, Lublin 1976, k. 167.

świętszej Marii Panny. W Bibliotece Kapucynów w Rywałdzie zinwentaryzowano jego dzieło również w sposób skrótowy *Conciones quadragesim*, wydane w Kolonii w 1613 r.³⁷

Najbardziej znana była jego praca historyczna będąca kontynuacją wielkiej historii Kościoła pióra Cezara Baroniusza. Tomy XIII–XIX *Annalium ecclesiasticorum post Cesarem Baronium* ukazały się w Kolonii w latach 1616–1630, tom XX tamże w 1641 r., a tom XXI w Rzymie w 1672 r. Skrót tego dzieła zatytułował *Historia ecclesiastica* i wydał w 2 tomach w Rzymie w 1616 r., a w 3 tomach w Kolonii w 1617 r. Również trzypięciotomowy skrót opublikowano w tymże roku w Antwerpii³⁸. Pracom historycznym Bzowskiego nie szczędzono komentarzy, głośnie słowa krytyki padały głównie ze strony jezuitów i franciszkanów³⁹.

Inne znane dzieło to *Romanus Pontifex*, wydane w Kolonii w 1619 r. Na podstawie zapisu notariusza konsystorskiego sędzę, że w Bibliotece w Miłobądku mogło być jedno z dzieł kaznodziejskich, wielokrotnie wydawane *Conciones quadragesimalae*⁴⁰ lub dwutomowe dzieło *Concionum Dominicalium totus anni* wydane w Kolonii u Antoniusa Boetzera, w 1615 oraz w 1628 r. albo *Concionum sacrarum Tomus tertius*, tamże wydane w 1613 i w 1617 r.⁴¹

Ad 22. Można również zidentyfikować następną pozycję opisaną w inwentarzu Kitowskiego jako *Civitas in quadra posita*, a w spisie wizytacyjnym jako *Civitas supra montem in Quarto*. Było to dzieło proboszcza i dziekana poznańskiego ks. Jana Noskowica *Civitas suora montem in quadro posita pro amplitudine incolatus universarum in orbe terrarium gentium claritate semper conspicua* wydane w 1663 r. u Alberta Reguli, a dedykowane Albertowi Tholibowskiemu, biskupowi poznańskiemu⁴².

Ad 23. Dzięki porównaniu informacji z obu zapisów możemy też określić następne dzieło. Była to jedna z prac jezuitę Gregoriusa Gengella (1657–1727). O jego działalności naukowej była już mowa. Tutaj należy odnotować, że w bibliotece miłobądzkiej była druga jego praca *Admiranda Lutheri tribus exposita tractatibus*, wydana w Pradze w drukarni uniwersyteckiej Carlo-Ferdinandae w 1714 r. a dedykowana Piotrowi Tczewskiemu, wojewodzie malborskiemu i pokrewnym rodóm pomorskim: Przebendowskich, Czapskich, Wejherów, Kosowskich i Wolffów⁴³.

Ad 24. Zapisy z inwentarza ks. Kitowskiego *Młodzianowski de Deo* i protokołu powizytacyjnego *Praelectiones Theologiae Patris Młodzianowski* pozwalają ustalić, że w bibliotece tej było przechowywane drugie dzieło Tomasza Mło-

³⁷ A. Mańkowski, *dz. cyt.*, s. 258.

³⁸ *Tamże*, t. II, Lublin 1976, k. 1261–1262.

³⁹ R. Świętochowski, *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 259.

⁴⁰ *Tamże*, s. 121.

⁴¹ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 13, 494–495.

⁴² *Tamże*, t. 23 s. 174.

⁴³ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 17, s. 91–93.

dzianowskiego *Praelectiones theologica de Deo jure et iustitia* wydane w Gdańsku w 1666 r.⁴⁴

Ad 25. *Tuba pacis* – to skrót dzieła Mateusza Praetoriusa (1636–1723?), pochodzącego z Królewca, który napisał *Tuba Pacis ad Universas Dissidentes in Occidente Ecclesias seu Discursus Theologicus de Unione Ecclesiarum Romanae & Protestantium, necnon Amica Compositione Controversiarum Fidei inter hosce Coetus, in Dei O. M. quàm maximam Gloriam*, którą wydał najpierw w Kolonii u Joanna Pauli w 1685 r. oraz w tymże roku w Amsterdamie u Alexandra Litmana, a później w 1711 r. również w Kolonii⁴⁵.

Ad 26. Z obu zapisów wiemy, że w Bibliotece Parafialnej w Miłobądzu był przechowywany zbiór kazań *Świątnica Pańska in Folio*, autorstwa Szymona Starowolskiego, kantora tarnowskiego, wydany w 1645 r. u Krzysztofa Szeda. Pełny tytuł tej książki brzmi *Świątnica Pańska, zamykająca w sobie Kazania na Uroczystości Świąt całego roku*. Drugie wydanie ukazało się w 1682 r. Ciekawostką jest to, że kaznodzieja ten zapowiada we wstępie, iż kieruje swoje dzieło do ubogich wikariuszy i plebanów, z napomnieniem, aby kazania ich nie były zbyt zawile i nużące, *bo ludzie prości w Polsce nie umieją nawet pacierza... Kazania trzeba do tego przystosować, wszelkie cytaty opuszczać*⁴⁶.

Zestawienie 2. Zbiór wypisów darowanych przez ks. Kitowskiego Bibliotece Parafialnej w Miłobądzu.

l.p.	Opis z inwentarza pośmiertnego ks. Kitowskiego	Opis z wizytacji parafii z 1746 r.
1	Polaunthea	Poliantha Nova
2	Ilgrimundus Raymundus	Flores Mundi Raimundi
3	Practicae observationes	Practicae observaciones Iure Civili An(drei) Lipski
4	Constitutiones Apostolicae	Constitutiones Apostolicae
5	Tuba Analogica	Tuba Analogica
6	Licostenes Apophtegmata	Apophtegmata in Quarto

Ad 1. *Polaunthea*, czy raczej *Poliantha Nova* to według K.M. Kowalskiego dzieło Josephi Lancii, *Novissima Polyantha in libros XX disposita*, wydane we Frankfurcie w 1617 r.⁴⁷ Natomiast w pobliskim Rywałdzie to dzieło przechowywano wraz z inną księgą o podobnym tytule, autorstwa Andrzeja Spannera *Polyantha sacra pro conc.* w dwóch tomach wydane w 1715 r.⁴⁸

⁴⁴ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 22, s. 454.

⁴⁵ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 25, 211.

⁴⁶ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 29, s. 210.

⁴⁷ K.M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 121, p. 19.

⁴⁸ A. Mańkowski, *dz. cyt.*, s. 262 i 280.

Ad 2. *Ilgrimundus Raymundus* i *Flores Mundi Raimundi* to zapisy dotychczas nierozpoznane. W katalogu Biblioteki Narodowej Austrii odnalazłem zapisy dzieł, z których mogły pochodzić wypisy przekazane Bibliotece w Miłobądzu. Przede wszystkim mogły to być wypisy z pracy Augustiniusa Aureliusa *Meditationes, soliloquia et manualae. Meditationes B. Anselmi cum tractatu de humani Genesis redemptione, meditations S. Bernrdis et (Raimundi Jordan pseudo.) Idiotae de amore divino... opera ac Studio Henrici Sommalii*, wydane w kolońskiej Agrippinae w 1649 r. Z mniejszym prawdopodobieństwem można przyjąć, że odnoszą się do pracy z dziedziny filozofii Sancheza de Lizarazo i Pedro Hieronimo zatytułowanej: *Generalia methodus ad omnes scintias facilius adiscendas, in qua Raimundi Lullii ars brevis explicatur etc.*, wydanej w 1619 r. w Turiasonae przez Carolusa Lavayera⁴⁹.

Ad 3. Nie nastęrcza trudności określenie następnej książki, z której dokonano wypisów, które podarował ks. Kitowski Bibliotece Parafialnej w Miłobądzu. Została ona opisana w jego inwentarzu jako *Practicae observationes*, a przez wizytatora jako *Practicae observationes Iure Civili An(drei) Lipski*. Za K.M. Kowalskim można przyjąć, że jest to najbardziej znane dzieło Andrzeja Lipskiego (1572–1631), biskupa krakowskiego i kanclerza wielkiego koronnego, prawnika i historyka. Pozycja ta wydana po raz pierwszy w 1602 r. w Rydze, *Practicarum observationum ex iure civili et saxonico collectarum... centurio prima* zaliczana jest do najlepszych prac z dziedziny prawa karnego w XVII-wiecznej Polsce. Została napisana w celu podniesienia poziomu szanowania zaniedbywanego w Rzeczypospolitej prawa. Wyróżnia się trafnością sądów i jasnością wykładu. Wydawano ją wielokrotnie. Po edycji ryskiej ukazała się jeszcze *centuria secunda* w Krakowie w 1619 r., a w następnym roku tylko *centuria prima*. W Poznaniu ukazała się w 1626 r., a w Pradze w 1627 r., w Gdańsku dwukrotnie w 1627 i w 1648 r.⁵⁰

Ad 4. Zapis *Constitutiones Apostolacie* zapewne oznacza wypis zbiorów uroczystych dokumentów Stolicy Apostolskiej dotyczących wiary i dyscypliny kościelnej odnoszących się do całego Kościoła katolickiego. Tu można podać za przykład jedno z takich publikacji *Bullarium ordinis Eremitarum S. Augustini, in quo plures constitutiones apostolacie ab Innocento III usque Urbanum VIII ad eundem ordinem spectantes collectae sunt* autorstwa Lauretiusa Emploi, która ukazała się w Rzymie w 1628 r., a była wydane przez Camerae Apostolicae⁵¹.

Ad 5. *Tuba Analogica* – mogło to być dzieło z literatury kontrowersyjnej autora ukrywającego się pod inicjałami I.F., wydane w Londynie w 1603 r., w oficynie Simonisa Stafforda, a zatytułowane *Tuba academica: qua patrum antiquorum defensionem author libere audacterque suscepit, & ad sanctam,*

⁴⁹ <http://aleph.onb.ac.at> dostęp z 05-06-23.

⁵⁰ K.M. Kowalski, dz. cyt., s. 59 i 121, p. 23.

⁵¹ <http://aleph.onb.ac.at> dostęp z 05-06-23.

*sobriam, modestam[ue] in causa fidei concertationem, pontificios peramanter inuitauit*⁵².

Ad 6. W opisie ostatniej książki ze wspólnego zbioru ks. Kitowskiego i Biblioteki Parafialnej w Miłobądzu mamy dwie informacje, które tym razem ułatwiają właściwe rozpoznanie wypisów z następnego dzieła. Zapis z inwentarza sugeruje, że mamy do czynienia z pracą Licostenesa *Apophthegmata*, ale informacja z wizytacji *Apophthegmata in Quarto* pozwoliła przypuszczać K.M. Kowalskiemu, że jest to dzieło Erazma z Rotterdamu *Apophthegmata*⁵³. Sądzę jednak, że była to praca Konrada Lykostenesa. Podaję jej pełny tytuł, który nieco usprawiedliwia opinię Kowalskiego: *Apophyhegomata, ex probatis Græcè Latineque lingua scriptoribus a Conrado Lycosthene collecta, & per locus communes, iuxta alphabeti seriem, digesta. Postremâ hac editione diligenter recognita, & vendecim apophthegmatum centurii aucta. Accesserunt parabolæ, siue similitudines, ab Erasmo ex Plutarcho & aliis olim excerptæ, deinde per Lycosthenem dispositæ, ac nunc primum aliquot centuries auctiores editæ*. Dzieło to wydał w Londynie Excudebat Ioannes Lacksonus w 1596 i w 1635 r.⁵⁴

Dzięki porównaniu obu zapisów inwentarzowych udało mi się zidentyfikować kilka dzieł dotychczas nierozpoznanych, poprawić błędne ustalenia w kilku następnych przypadkach. Jeśli chodzi o treść ksiąg przekazanych Bibliotece Parafialnej w Miłobądzu, to można powiedzieć, że ks. Kitowski pozostawił w parafii dzieła o charakterze pastoralnym, które mogły być pomocne jego następcom. Były to książki o charakterze kaznodziejskim (około 12 pozycji), a także prace z teologii systematycznej, głównie moralnej (3 książki). Były też dzieła o charakterze dyscyplinarno-prawnym (2 książki). Dla dzisiejszych naszych rozważań nad narodowością i kulturą Pomorza ważne jest to, że ks. Kitowski w swoim księgozbiorze posiadał również prace o charakterze patriotyczno-polityczno-historycznym (5 książek). Większość z nich została wydana w XVII w. (prawdopodobnie 25 pozycji), starszych, bo z XVI w., było 5 książek, z XVIII w. pochodziły tylko 2 dzieła.

Przedstawię teraz w zestawieniu 3. zbór książek, których nie przekazał ks. Kitowski do biblioteki parafialnej. Najprawdopodobniej zostały przekazane bratankom księdza, o których z testamentu ks. Kitowskiego można jedynie powiedzieć, że podjęli wyższe studia⁵⁵. Dzieła te zaginęły.

⁵² <http://sabio.library.arizona.edu/search/ttuba+analogica> dostęp 05-06-22.

⁵³ K. M. Kowalski, *dz. cyt.*, s. 120, p. 9

⁵⁴ <http://sabio.library.arizona.edu/search/aErazmus%2C+Desiderius%2C+d.+1536/aerasm...> dostęp 05-07 03

⁵⁵ Archiwum Diecezji Chełmińskiej, G 46, s. 323.

Zestawienie 3.

L. p.	Spis książek z księgozbioru ks. Kitowskiego przekazanych rodzinie
1	Faber de Tempore
2	Faber de Sanctis
3	Concionum moralizm in Dominicas et Festa
4	Directorium Concionum collectanea
5	Biblia
6	Politica Liber
7	Selecta S. Augustini apud D. Muchowski
8	Exemplorum Liber
9	Kaczyński
10	Medicina
11	Stempel Pars prima
12	Nucleus de Tempore
13	Acta Apostolorum
14	Philippi Claverii introd.
15	Kowaliczki
16	Krasnowski
17	Benedictus a Sancto Josepho
18	Gutowski
19	Hosii Sermones
20	Gospodyni Nieba y Ziemi
21	Practica observations dla dzieci
22	Węgrzynowicz
23	Synopsis Controversiarum
24	Conciones Becerlink
25	Quaestiones Theologicae
26	Jacobus Mosander
27	Florilegium
28	Animadversiones de Sacris Scripturis
29	Caspar Kmittel
30	Opusculum Pastorale
31	Nicolaus Kasinii
32	Conciones Petri Bessai

Ad 1 i 2. Faber de Tempore i Faber de Sanctis – to dwie trudne do odczytania informacje bibliograficzne. Gdybyśmy uwzględnili pisownię nazwiska, to za autora moglibyśmy uznać jedną z dwóch osób znanych w historii Kościoła. Pierwsza to Filippo Fabbri, franciszkanin konwentualny, filozof i teolog, żyjący w latach 1564–1630. Uczył on filozofii w Wenecji i Padwie, i przyczynił się do spopularyzowania doktryny filozoficzno-teologicznej J. Dunsta Szkota, którego tezy komentował m.in. w *Philosophia naturalia Dunst Scoti ex „Quattuor libris sententiarum” et quodlibetis collecta* wydanej w Parmie w 1601 r. oraz w *Disputationes theologicae in „Quattuor libros sententiarum” Scoti* wydanej

w Wenecji w 1613 r. Pisał także traktaty teologiczne, m.in. *De restitutione et extrema unictione pro supplemento „Libri quattuor sententiarum”* wydane również w Wenecji w 1628 r. oraz *De sacramento ordinis, poenis et censures ecclesiastics pro eodem supplemento* wydane tamże w tym samym roku⁵⁶.

Druga osoba o podobnym nazwisku to jezuita Honorè Fabri (1607–1688), który zajmował się fizyką, filozofią i teologią. Pominę tutaj jego prace z dziedziny nauk przyrodniczych i filozofii, a przytoczę bardzo ciekawe z teologii. Uczestniczył w wielu sporach teologicznych, zwłaszcza za papieża Aleksandra VII i wywarł wpływ na wiele wypowiedzi Stolicy Apostolskiej przeciwnych jansenizmowi. W pismach teologicznych bronił m.in. przekonania o niepokalanym poczęciu Najświętszej Marii Panny. Pisał też prace z zakresu teologii moralnej, jak np. *Pithanophilus seu Dialogus vel opusculum de opinione probabili*, wydane w Rzymie w 1659 r. oraz *Summula theologica* wydane w Lyonie w 1669 r., i *Apologeticus doctrinae moralis Societatis Jesu* wydane tamże w następnym roku⁵⁷.

Obaj autorzy i tematyka ich prac były w kręgu zainteresowań ks. Kitowskiego, ale dopiero zapis drugiej książki sugeruje, że Faber napisał dzieło zawierające w tytule słowo *sanctis*. Należy więc przyjąć, że autorem był Mateusz Faber, jezuita krakowski (1567–1653), który opublikował kilka dzieł. Jedno z nich odnotował Estreicher *Avctvarii Concionum Pars II. Quae est de Sanctis*, które na stronie tytułowej nie zawiera miejsca ni roku wydania. Zamieszczone w niej teksty przywilejów króla Władysława IV dla drukarza L. Kupisza pozwalają przypuszczać, że ukazało się ono w 1648 r.

W dostępnych mi bibliografiach nie ma innego dzieła Fabera, które zawierałoby w tytule słowo *tempore*. Znane są jeszcze dwie prace tegoż autora. Pierwsze *Avctarivm Operis Concionvm Tripartiti Adiectvm Ab eiusdem Operis Avctore R.P. Matnia Fabro E Societate Iesv. Pars Prima De Dominicis*, wydane trzecie ukazało się w Krakowie u L. Kupisza w 1648 r.

W Oliwie w 1678 r. ukazała się druga mniejsza praca *Höret den Sohn Gottes an. Oliva 1678*⁵⁸, która raczej nie mogła być w posiadaniu ks. Kitowskiego.

Ad. 3. Zapis: *Concionum moralium in Dominicis et Festa*, nie został przeze mnie rozpoznany, przypuszczam, że może to być zbiór kazań na niedzielę i święta o charakterze moralizatorskim, które wtedy ukazywały się bardzo licznie.

Ad 4. *Directorium Concionum collectanea* – to zapewne oznacza zbiór wskazań albo podręcznik homiletyczny, czy jak wtedy mówiono kaznodziejski dla duszpasterzy. Również ta praca pozostaje nierozpoznana, choć dzieł o tym charakterze ukazywało się w owym czasie dużo. Świadczy o tym m.in. to, że w bibliotece w Rywałdzie przechowywane były dwie takie prace. Pierwsza Mariusa Bignonusa Venetus *Encyclopedia... concionatorum* wydana w kolońskiej

⁵⁶ A. Zawiercan, *Fabbri, Faber*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, k. 1–2.

⁵⁷ F. Greniu, *Fabri, Lefèvere*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, k. 6.

⁵⁸ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 16, 152.

Agrippinae w 1721 r., a druga Petrusa Bessaeusa *Conceptus theologici ac praedicabiles* także wydana w 1629 r.⁵⁹

Należy dodać, że początki teorii kaznodziejstwa w Polsce sięgają czasów Renesansu. Praktycznie kazania były kształtowane na zasadach retoryki klasycznej i wzorach patrystycznych. S. Sokołowski w pracy *Practitiones ecclesasticae* wydanej w Krakowie w 1598 r., mówi, że zadaniem kaznodziejstwa jest wystawianie wielkości Boga i wskazanie drogi do zbawienia, więc kaznodzieja powinien posiadać umiejętności pouczenia o zasadach wiary, wzruszania i dawania świadectwa. Według XVII- i XVIII-wiecznych podręczników z dziedziny wymowy, temat kazań powinien być uzasadniony materiałem zaczerpniętym z Pisma św., dzieł Ojców Kościoła, teologów i filozofów, a także zobrazowany przez stosowanie alegorii i symboliki, opisy cudów i zdarzeń historycznych, a nawet poezji⁶⁰.

Ad 5. *Biblia* – to zapewne jedno z wydań *Biblii* w przekładzie Jakuba Wujka. Można przypuszczać, że był to pełny przekład *Wulgaty* wydany w 1599 r. w Krakowie w drukarni Łazarzowej. Ze względu na bliskość Gdańska i piękny język przekładu oraz dobrą jakość wydania *Biblii Gdańskiej*, mógł ks. Kitowski posiadać ten egzemplarz wydany w oficynie Andrzeja Hünefelda w 1632 r. Biblę tę przechowywano w bibliotece cystersów oliwskich, wbrew nakazowi prymasa Jana Wężyka i papieża Urbana VIII spalenia wszystkich jej egzemplarzy, ogłoszonego już w 1634 r. Do dziś zachował się jej egzemplarz w Bibliotece Gdańskiego Seminarium Duchownego w Gdańsku Oliwie, gdyż dla uniknięcia „kary” zapewne dawny bibliotekarz pozbawił ją strony tytułowej⁶¹.

Ad. 6 *Politica Liber* – to bardzo ogólne określenie, które może oznaczać dzieło kilkunastu autorów. Największym z nich jest Arystoteles. Jego dzieła były wydawane w tym czasie we wszystkich krajach i zapewne w większości poważnych oficyn. W Rzeczypospolitej ukazały się:

– *Aristotelis politicorum libri tres latine versi per Carolum Sigonium*, wydane w Krakowie w latach 1557–1577, ale jest to edycja bliżej nieopisana i mało znana,

– *Politicorum libri 8. Ex Dion. Lambini et P. Victorii interpretationib. Puriss. Graecolatini Theod. Zvingeri argumentis atque scholis, tabulis quinetiam in tres priores libros illustrati: Victorii commentariis perpetui declarati. Pythagoreorum veterum fragmenta politica a Jo. Spondano conversa et emandata. Index rerum et verborum pleniss. Cum grat. Et privil. Caes. Maj. Ad decennim. Basileae, Eus. Episcopi opera ac impensa. 1582. w Sce*⁶².

W bibliotece klasztornej kartuzów w Kartuzach w tym czasie znajdował się egzemplarz *Polityki* wydanej w Paryżu w 1549 r. w warsztacie Mateusza Davida. Znajdowały się tam również dzieła o podobnym tytule innych autorów,

⁵⁹ A. Mańkowski, dz. cyt., s. 260.

⁶⁰ K. Panaś, *Kaznodziejstwo*, w: *Encyklopedia katolicka...*, t. 8, Lublin 2000, k. 1311.

⁶¹ Z. Kropidłowski, *Próba oceny Biblii Gdańskiej*, „Studia Gdańskie”, t. V, 1983, s. 41–78.

⁶² *Tamże*, t. 12, 214–215.

a mianowicie Adama Conteza, jezuita, *Politicorum libri decem* wydane w Kolonii w 1629 r. i pisma polityczne Mikołaja Vernulaeusa⁶³.

Mogło to być również wydanie *Polityki Aristotelesowej to iest rządu Rzeczypospolitey z dokładem ksiąg ośmioro. Część pierwsza. Pożyteczne nie tylko pospolitemu człowiekowi, który stąd może wiedzieć, iako się ma w Rzeczypospolitey sprawować, iako ma swoim przełożonym poddaność oddawać, iako się ma z swemi własnymi sprawunkami do pospolitego pożytku przychyłać; ale też więcej ludziom przełożonym, iako się mają z podwładnymi obchodzić, iako buntów y niezgody uchodzić, iako niedostatkom y zbytkom zabiegać, iako dostatnią spokojną Rzeczpospolitą czynić. Przydane są do każdego rozdziału przestrogi, które krótko rzeczy trudniejsze ułacniają. Przydatki też są położone na końcu ksiąg, częścią dla dokładniejszego wyrozumienia rzeczy w księgach zamkniętych, częścią dla zaostżenia dowcipów ludzkich potrzebne. Pracę tę opublikował doktor–medyk Sebastyan Petrycy, w Krakowie, w drukarni Symona Kęmpiniego, w 1605 r. oraz *Część wtóra: Księgi piąte, w których o przyczynach skazy Rzeczypospolitey uczy str. 128. Księgi szóste, w których o złych Rzeczachpospolitych y o ich z kluby swoiey wykrotach uczy str. Od 129–200. Księgi siódme, w których najlepszą ile na tym świecie może być Rzplta opisuje str. 201–308. Księgi ósme, które w sobie zawierają urzędowe ćwiczenie młodzie y krótką naukę o sprawach woiennych str. 309–421. Rejestru k. 5, którą dedykował on królowi Zygmuntowi III Wazie i najznakomitszym mężom stanu*⁶⁴.*

Można tu wymienić również Macieja Dobrackiego z sandomierskiego (+1681), który wydał popularyzatorskie dzieło *Polityka polska w Cowersacyey y Correspondencyey z ludzmi pod osobnemi tytułami Wytworneho polityka a Kancelaryey polityczney na pożytek młodzie spisana*, wydane w Gdańsku w 1690 r., zawiera dwie części polską i niemiecką⁶⁵.

Ad 7. *Zapis Selecta S. Augustini apud D. Muchowski* – pozostaje nierozpoznana. Jedyna znana mi postać o tym nazwisku występuje w historii jezuitów. Był to Maciej Muchowski, ur. 20 lutego 1677 r. w Prusach, który wstąpił do Towarzystwa Jezusowego 16 sierpnia 1695 r. w Krakowie. Był on profesorem w Sandomierzu w latach 1709–1710 i Lublinie w 1710–1711, gdzie wykładał retorykę. Natomiast w Sandomierzu w latach 1711–1713 wykładał filozofię, a teologię polemiczną we Lwowie w latach 1713–1714 i w Toruniu w latach 1714–1721. Później pracował w Sandomierzu do 1733 r., a zmarł w następnym roku w Przemyślu. Znane są jego dwa zbiory kazań: *Kazania na niedziele* i *Żniwo złote* (kazania o świętych) wydane w Sandomierzu w 1730 r.⁶⁶

Ad 8. Podobnie zapis *Exemplorum Liber* – pozostaje nierozpoznana.

Ad 9. Kaczyński – to zapewne Paweł Kaczyński (1610–1676), jezuita, który wydał dwutomowe *Kazania na niedziele całego roku*. Tom pierwszy ukazał się

⁶³ K. Nierzwicki, *dz. cyt.*, s. 183–184.

⁶⁴ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 12, 214–215.

⁶⁵ *Tamże*, t. 15, 258–259.

⁶⁶ J.S. Pelczar, *Zarys dziejów kaznodziejstwa w Kościele katolickim*, t. II, Kraków 1896, s. 255.

w Kaliszu, w drukarni Kolegium Jezuickiego w 1675 i 1683 r., a tom drugi w 1677 i 1697 r. Wydał również jednotomowe dzieło o tym samym tytule, w tym samym miejscu w 1684 r.⁶⁷ W *Encyklopedii powszechnej S. Orgelbranda* czytamy, że wydał również *Kazania na święta całego roku* w Kaliszu w 1684 r.⁶⁸

Ad. 10. Obecność w księgozbiorze ks. Kitowskiego pracy określonej jako *Medicina*, wynika z zainteresowania duchowieństwa sprawami związanymi z ówczesnym leczeniem, ziołolecznictwem, alchemią itp. Działalności leczniczej podejmowali się zakonnicy. W każdej kapitule katedralnej i często również kolegiackiej jeden z kanoników posiadał wykształcenie medyczne, zatrudniały one także wykształconych medyków lub kierowały na studia medyczne swoich członków. W pobliskiej kartuzji kaszubskiej używano aż 72 księgi medyczne, z których do dzisiaj zachowały się 34 tytuły. Na Pomorzu znane były najcenniejsze i najnowsze publikacje i osiągnięcia medycyny. W Gdańskim Gimnazjum Akademickim kształcili się lekarze, w mieście istniał duży rynek książki medycznej i praktycznie każdą z ksiąg zawierających w tytule słowo *medicina* mógł posiadać ks. Kitowski.

Warto tutaj wymienić najważniejsze publikacje. W Bibliotece Kartuzów znajdujemy jeden z ważniejszych traktatów medycznych średniowiecza autorstwa Aviceny (Abu Alial Husein ibn Sina, +1037 r.), lekarza i przyrodnika z Bucharzy zatytułowany *Canon medicinae*, wydrukowany w Lyonie w 1522 r.⁶⁹

W XVII i XVIII w. poziom polskiej medycyny nie był wysoki. A. Brückner podaje, że tłoczono stale *Compendium medicum*⁷⁰ i najprawdopodobniej taka praca mogła znajdować się w zbiorach ks. Kitowskiego.

Mogły to też być prace z ziołolecznictwa, które ukazywały się m.in. w Krakowie od 1617 r., np. *Lekarstwa domowe dla poratowania zdrowia*, czy *Domowe lekarstwa zebrane* wydane w Lubiczu w 1622 r.⁷¹

Ad 11. *Stempel Pars prima* – to zapewne dzieło Mathiasa Stempela, jezuita, który opublikował *Conciones In Dominicis & Festa totius Anni Apostolico Spiritu dictae faciliq; methodo concinnatae... Pars I. In Dominicis & Festa mobilia* w Oliwie w 1696 r., a część drugą dwa lata później w Braniewie *Concionum Apostolico Spiritu dicterum faciliq; mehtodo Concinnatarum à R. P. Mathia Stempel S. I. In Festa immobilia*⁷².

Ad 12. *Nucleus de Tempore* – ten zapis pozostaje nierozpoznany.

Ad 13. *Acta Apostolorum* – tytuł ten jest podobny do *Constitutiones Apostolicae*. Omówiłem to przy analizie wypisów z dzieł, ale tu musi oznaczać jakąś księgę, być może jedną z wyżej podanych.

⁶⁷ Tamże, t. 19, s. 8.

⁶⁸ *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 6, Warszawa 1883, s. 95.

⁶⁹ K. Nierzwicki, dz. cyt., s. 201–202.

⁷⁰ A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa 1990, s. 766.

⁷¹ *Bibliografia historii polskiej...*, t. 1, s. 913.

⁷² K. i S. Estreicher, dz. cyt., t. 29, 284.

Ad 14. Philippi Claverii introd. – ten zapis oznacza Philippa Claverisa, który opublikował wielkokrotnie wznawianą *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam. Libri VI*, wydaną w Amsterdamie u Jana Janssoniusa w 1624 r., czy poszerzoną następną edycję z 1627 r.⁷³

Ad 15. Kowaliczki – to zapewne Franciszek Kowalicki (1668–1730), jezuita, wychowawca młodzieży i kaznodzieja. Był on profesorem retoryki, filozofii i matematyki w szkołach jezuickich w Jarosławiu, Lwowie, Lublinie i Sandomierzu. Opublikował kilka wersji kazań, m.in. *Post stary polski dziewięć niedzielny* w dwóch tomach w Sandomierzu w 1718 r., *Kaznodzieja odświętny* wydany w Sandomierzu w 1721 r. oraz *Katedra kaznodzieie niedzielnego na cały rok* tamże tłoczona w 1725 r.⁷⁴

Ad 16. Krosnowski – to zapewne Jan Ignacy Krosnowski (1629–1697), jezuita, asceta i kaznodzieja. Uczył retoryki w kolegiach jezuickich w Przemyślu, Toruniu, Jarosławiu, Lublinie i Krakowie. Pozostawił po sobie zbiory kazań: *Pochwała słowa Bożego w kazaniach niedzielnych*, które ukazały się w Lublinie w 1689 r. oraz *Chwała świętych Bożych* wydane w Przemyślu w 1691 r. i Kaliszu w 1704 r.⁷⁵

Ad 17. Benedictus a Sancto Josepho – to zapis określający Benedykta Zawadzkiego, który wstąpił do pijarów i przyjął imię Benedykta od św. Józefa. Opublikował on *Infula Cracoviensis* w 1686 r. i *Kazania* w Lyricorum w 1694 r.⁷⁶

Ad 18. Gutowski – to zapewne Bernard Gutowski (1633–1696), reformata, wybitny kaznodzieja. Był wykładowcą filozofii i teologii, przełożonym klasztorów w Kaliszu, Poznaniu i Warszawie. Opublikował cenione *Kazania na niedziele całego roku z przydatkiem po większej części na święta uroczyste kościelne i zakonne*, wydane w Warszawie w 1695 r. Omawiał w nich przede wszystkim prawdy katechizmowe, odnosząc je do aktualnych problemów społecznych⁷⁷.

Ad 19. *Hosii Sermones* – to zapis zbyt lakoniczny, by ustalić jakie dzieło oznacza.

Ad 20. *Gospodyni Nieba y Ziemi* – to skrót tytułu jednego z dzieł Jacka Liberiusza (1599–1673), kanonika regularnego. Studiował on w Krakowie i w Rzymie, wykładał filozofię w Mediolanie, Kazimierzu, Czerwińsku nad Wisłą. Pełnił wiele funkcji zakonnych, był też cenzorem ksiąg religijnych. Wydał kilka zbiorów kazań chętnie czytanych w owym czasie, a wśród nich *Go-*

⁷³ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 14, s. 304.

⁷⁴ Marzenna Straszewicz, *Kowalski Franciszek*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, k. 1082–1083.

⁷⁵ Jarosław Popławski, *Krosnowski Jan Ignacy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IX, Lublin 2002, k. 1323.

⁷⁶ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 12, s. 464.

⁷⁷ Janusz Staeinke, *Gutowski Bernard*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VI, Lublin 1993, k. 409–410.

*spodyni Nieba i Ziemi Najświętsza Panna Maria dwudziestą kazań na hymn kościelny O Gloriosa Domina [...] sławiona w Krakowie w 1650 r.*⁷⁸

Ad 21. *Practica observationis dla dzieci* – jest dziełem nierozpoznanym, choć można przypuszczać, że chodzi tu o jakąś pracę o charakterze pedagogicznym.

Ad 22. Węgrzynowicz – to nazwisko kilku autorów, których prace wykazuje bibliografia Estreichera. Najbardziej znany był Antoni Węgrzynowicz (1657–1721), który studiował w Krakowie i wstąpił do zakonu reformatów w 1675 r. Był dwa razy prowincjałem⁷⁹. Z ważniejszych jego prac należy odnotować: *Kazań niedzielnych księga pierwsza. To iest Siedem Trąb, z objawienia Jana Świętego. Przeciwno Siedmiom głównym Grzechom Napisane*, wydaną w Drukarni Akademickiej w Krakowie w 1708 r. oraz *Kazań niedzielnych, Księga Wtora. Albo Siedem Kolvmn, Domy Pobożności, to iest, Osiedmiu cnotach Chrześcijańskich* wydaną w drukarni Jasnej Góry w Częstochowie w 1713 r., a także *Kazań niedzielnych Księga Trzecia O Czterech Rzeczach Ostatecznych Napisana*, wydaną w Warszawie w 1714 r., a tłoczoną w Drukarni oo. Pijarów. Kazania te napisane są w stylu baroku polszczyzną makaroniczną. Mają one dotychczas niespotykany układ treści. Po części zwanej przez autora *catechetica*, zawierającej naukę „do sumienia”, następuje część dogmatyczna, w której autor wyklada prawdy wiary i próbuje je uzasadnić dogmatami wiary, a dalej część ascetyczna i mistyczna, w której podaje sposoby wykorzenia grzechu z życia chrześcijanina. Najcenniejsze w nich jest odważne omówienie błędów i grzechów społecznych na konkretnych przykładach. Przykładowo upomina panów, opisuje nowo narzucone chłopom ciężary i piętnuje je jako nadużycie przeciwko konstytucjom państwowym i jako łakomstwo moralne.

W pomorskim Rywałdzie, w Bibliotece Kapucynów, przechowywane było inne dzieło tegoż autora, a mianowicie *Syllabus Marianus*, wydane przez Leopolię w 1717 r.⁸⁰

Zważywszy na to, że w księgozbiorze ks. Kitowskiego było już wiele ksiąg kaznodziejskich, mógł on posiadać również inne pisma bardzo przydatne kapłanowi pracującemu w środowisku mieszanym wyznaniowo. Myślę tu o tytule *Panoplia Ecclesiae Dei, Seu Breve Armamentarium Pro Defensione S. Fidei Catholicae, ac expugnatione hostilis Sectae Aetholicae, sexcentis telis instructum. Ac pro commodo zelantium, praesertim contra aevi nostri haereses, Publico usui & luci Expositum*, wydanym w Drukarni Akademickiej w Krakowie w 1728 r. Zaczyna ją od pytania: *Ad liceat disputare cum hereticis?* i następnie rozważa główne kwestie sporne między wyznaniem. Podaje też wiadomości

⁷⁸ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 21, s. 260–261; K. Panaś, *Liberiusz Jacek*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. X, Lublin 2004, k. 965–966.

⁷⁹ *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 12, Warszawa 1884, s. 85.

⁸⁰ A. Mańkowski, *dz. cyt.*, s. 262.

o soborach i wymienia argumenty przeciwko ateuszom, mahometanom, żydom i schizmatykom⁸¹.

O nazwisku Węgrzynowicz występują Andrzej i Gabriel, którzy publikowali mało znane i mniej ważne prace⁸².

Ad 23. *Synopsis Controversiarum* – za tym zapisem kryje się zapewne dzieło Samuela Schelgniga *Synopsis controversiarum, sub pietatis praetextu motarum, quae in pugillos quaestionum LXI. Distributae, ordinariis disputationibus, in Athenaeo Gedanensi, argumentum praebuerunt: Nunc vero conjunctim editae, iudicio Ecclesiae Evangelicae Lutheranae submittuntur* wydane w Gdańsku w 1701 r. u Johana Zachariasza Stollia. Wznawiano to dzieło w 1703 i 1720 r.⁸³

Ad 24. *Conciones* Becerlink – to zapewne skrótowe opisanie dzieła Lauren-cjusa Beyerlincka, którego prace były w kilku bibliotekach parafialnych na Pomorzu⁸⁴. Tu zapewne jest mowa o *Conciones selectae variorum argumentorum* wydany w Kolonii w 1627 r. przez Antonigo Hierata⁸⁵. Jego podręcznik teologii moralnej *Promptuarium morale* w wydaniu kolońskiej agrippiny z 1614 r. był używany w klasztorze w Rywałdzie, a traktat o życiu jako o wielkim teatrze (tylko tom drugi) *Magnum theatrum vitae humanae h. e. syntagma catholicorum*, również wydany w Agrippiniae w 1631 r., został przyjęty jako dar od Ignacego Chodeckiego, notariusza konsystorza chełmińskiego około 1748 r.⁸⁶

Ad 25. *Quaestiones Theologicae* – to zapewne jedno z dzieł Jana Morawskiego (1633–1700), wybitnego jezuitę. Studiował on w Rzymie teologię, matematykę i filozofię, wykładał i zarządzał klasztorami w Jarosławiu i Poznaniu. Wydał drukiem wiele dzieł w swoim czasie bardzo cenionych i wielokrotnie przedrukowywanych. Do najważniejszych należą *Quaestiones theologicae de Deo uno et trino* wydane w Kaliszu w 1674 r.⁸⁷ oraz *Quaestiones theologicae selectae ad totam summam D. Thomae Aquinatis ex praelectionibus* wydane w Kaliszu w 1681 r. w drukarni Kolegium Jezuickiego⁸⁸.

Ad 26. *Jacobus Mosander* – to nazwisko Jakuba Marchanta, który opublikował *Praxis catechistica* drukowaną w poznańskim warsztacie Wojciecha Regulusa⁸⁹. Jak sam tytuł wskazuje, autor podawał w niej zasady wiary i przykłady stosowane w nauczaniu religii.

Ad 27. *Florilegium* – ta zapewne skrót tytułu pracy Marcina Charzewskiego, karmelity: *Florilegium theologicum ex venusto Resoluti Doctoris*, wydanej

⁸¹ K. i S. Estreicher, dz. cyt., t. 32, s. 308–311.

⁸² Tamże, s. 307 i 311–312.

⁸³ K. i S. Estreicher, dz. cyt., t. 27, s. 190–191.

⁸⁴ K.M. Kowalski, dz. cyt., s. 77.

⁸⁵ Tamże, s. 135, p. 60.

⁸⁶ A. Mańkowski, dz. cyt., s. 280.

⁸⁷ *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda*, t. 8, Warszawa 1884, s. 57–58.

⁸⁸ K. i S. Estreicher, dz. cyt., t. 22, s. 557.

⁸⁹ K. Nierzwicki, dz. cyt., s. 221.

w Krakowie w 1650 r., w oficynie Valer. Piątkowskiego. Charzewski był wszechstronnie wykształcony, zdobył doktoraty z filozofii, teologii i prawa⁹⁰.

Ad 28. *Animadversiones de Sacris Scripturis* – zapis ten pozostaje nierozpoznany.

Ad 29. Caspar Kmittel – nazwisko to pozostaje nierozpoznane.

Ad 30. *Opusculum Pastorale* – to być może dzieło czołowego arystotelika jezuickiego, Wojciecha Tylkowskiego (+1695), profesora Akademii Wileńskiej i innych uczelni, wszechstronnie uzdolnionego i wykształconego. Wydał on w Oliwie pracę z teologii spekulatywnej i moralnej *Opusculum bipartitum pro suscipentibus et exercentibus sacros ordines*⁹¹.

Ad 31. Nicolaus Kasinii – to zapewne Mikołaj Caussin (+1651), jezuita, który opublikował podręcznik wymowy dedykowany Ludwikowi XIII *De eloquentia sacra et humana* drukowany w Kolonii w 1681 r.; znajdował się on także w zbiorach pobliskiej kartuzji⁹².

Ad 32. *Conciones Petri Bessai* – zapewne notatka oznaczająca dzieło Petra Bessaeusa, *Conciones[...] in omnia quadragesimae evangelia*, wydane w 1610 r. Inne jego dzieła znajdowały się także w Bibliotece Kapucynów w Rywałdzie. Była to praca zapisana w inwentarzu jako *Conciones* wydana w kolońskiej Agrippinae w 1613 r. oraz *Conceptus theologici ac praedicabiles*, tamże wydane w 1629 r.⁹³

Oprócz książek zbior ks. Kitowskiego zawierał również wypisy z 12 dzieł, z których następujących 6 przekazał swojej rodzinie. Zapisy ich dotyczące przedstawiam w zestawieniu 4.

Zestawienie 4.

L. p.	Zapis z inwentarza ks. Kitowskiego
1	<i>Corpus Iuris Canonicy</i>
2	<i>Elentheri</i>
3	<i>Loci communes</i>
4	<i>Directorium Cononicorum collectanea</i>
5	Busenbaum
6	<i>Fasciculus conceptum</i>

Ad 1. *Corpus Iuris Canonicy* – to zbiór wypisów z prawa kanonicznego, o którym była już mowa powyżej. Być może zawierał on wypisy z dzieł praw-

⁹⁰ Tamże, t. 14, s. 147–148.

⁹¹ K. Nierzwicki, dz. cyt., s. 217.

⁹² K. Nierzwicki, dz. cyt., s. 184.

⁹³ A. Mańkowski, dz. cyt., s. 258 i 260.

niczych przydatne ks. Kitowskiemu w praktyce sądowej, gdy występował jako instygator oficjała pomorskiego i gdańskiego Dominika Sieneńskiego.

Ad 2. *Elentheri* – to zapis nierozpoznany.

Ad 3. *Loci communes* – to zapis skrótu pracy Jana Makowskiego, który wydał w Amsterdamie dzieło *Loci communes Theologici* w 1658 r. u Ludovica et Daniela Elzeviriosów⁹⁴.

Ad 4. *Directorium Canonorum collectanea* – to zapewne zbiór wskazań dotyczących obowiązków kanoników jakieś kapituły lub kanoników regularnych. Ks. Kitowski mógł sam sporządzić swoją *collectanea*, ale było w zwyczaju wydawanie takich norm drukiem. Najpierw zacznijmy od druków odnoszących się do przestrzegania reguły zakonnej. J. Kery wydał *Decreta S.S. Apostolicae ab regul. observanda* w Częstochowie w 1694 i 1716 r. Podobne dzieło ukazało się w Gdańsku w 1698 r. wydane przez Damiana Fonseca *Ordinationes et decreta pro regulari observanda*⁹⁵. Poszczególne zakony wydawały własne zarządzenia podkreślające ich charyzmat, specyfikę i duchowość. Czynili to również kanonicy regularni. Po raz pierwszy drukiem wydano *Constitutiones fratrorum canonicorum regularium sub regula S. Augustini* w Krakowie w 1536 r. Dla innych potrzeb Joannes de Nigra wydał *Geneal. Ordinis Canonorum* w Krakowie w 1616 r., a P. Clareta, *Collectio statutorum Canonorum regularum* również w Krakowie w 1620 r. Na Pomorze mogła dotrzeć również praca *Constitutiones pro canonicorum regularibus Domus Tremesnensi unitis* wydana w Padwie w 1646 r.⁹⁶ Z tych wszystkich prac mógł ks. Kitowski poczynić wypisy.

Ad 5. Busenbaum – to nazwisko Hermana Busenbauma (1600–1668), jezuita, teologa moralisty, który był wykładowcą filozofii, dogmatyki i teologii moralnej w kolegiach jezuickich w Monachium i Kolonii oraz przełożonym w Hildesheim i ponownie w Monachium. Odznaczał się głęboką pobożnością, talentem pedagogicznym i był cenionym kierownikiem duchowym. Opublikował wiele prac. Warto najpierw wymienić *Lilium inter spinas*, traktat wydany w Kolonii w 1656 r., przeznaczony dla niewiast poświęconych Bogu, ale żyjących w stanie świeckim. Największy rozgłos zdobyła *Medulla theologiae moralis* wydana po raz pierwszy w 1645 lub 1650 r. w Monachium. Dzieło to było znane również w Polsce, bo jest zbiorem wskazań w kwestiach moralnych, ważnych i często spotykanych w czasie spowiedzi. Jego nowość polega na wyodrębnieniu kwestii moralnych od kanonicznych. Dzięki jasności wykładu stało się ono klasycznym podręcznikiem teologii moralnej, stosowanym w seminariach duchownych. Do 1766 r. praca ta, po dokonaniu pewnych poprawek przez jezuitów, ukazała się ponad 200 razy⁹⁷. Wypisy mogły więc pochodzić z czasów studiów seminaryjnych ks. Kitowskiego lub z wydań pol-

⁹⁴ K. i S. Estreicher, dz. cyt., t. 22, s. 55–56.

⁹⁵ *Bibliografia historii polskiej*, zebrał i ułożył L. Finkel, Warszawa 1956, t. 1, s. 670.

⁹⁶ *Tamże*, s. 681 i 672.

⁹⁷ R. Cyrklaff, *Busenbaum Hermann*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. II, Lublin 1976, k. 1233–1234.

studiów seminaryjnych ks. Kitowskiego lub z wydań polskich, wydanych w Lublinie, Gdańsku i dwukrotnego druku w Braniewie⁹⁸.

Ad 6. *Fasciculus conceptum* – to być może skrót dzieła, którego autorem jest Didacus Nissenus (+1656), bazylianin, który opublikował *Fasciculus floridissimorum, et gemmeorum conceptuum, quos ex sylva pulcherrimarum commentationum...*, w Krakowie w 1650 r., w drukarni, której właścicielem był Lucam Kupisz⁹⁹. Natomiast w Bibliotece Kapucynów w Rywałdzie zapisano w inwentarzu inne dzieło tegoż autora, a mianowicie *Fasciculus triplex floridissimorum conceptuum*, wydane w tymże roku, ale w Moguncji. Właścicielem jego i ofiarodawcą był Adam Witkowski, proboszcz błędowski w latach 1727–1755¹⁰⁰. To może sugerować, że praca ta była używana przez kapłanów pomorskich.

Podsumowując, należy stwierdzić, że księgozbiór ks. Kitowskiego ma charakter szeroki tematycznie. Dzieła w nim zgromadzone były zbierane przez dłuższy okres. W niewielu przypadkach mógł on być pierwszym nabywcą. Inwentarz nic nie mówi o proveniencji książek. Pewne jest, że były one wzajemnie przekazywane, darowane lub sprzedawane, a to świadczy, że istniała grupa duchownych i świeckich Pomorzán poszukujących książki dla własnego studium, pracy duszpasterskiej i pogłębienia wiedzy.

Summary

The article is the first attempt at reviewing a private collection of books in East Prussia in the 18th century. It consists of 59 printed books and twelve extracts. Not all of the antique books were printed at the same time; the oldest ones date back to the 16th century, while the majority were printed in the 17th century; few in the subsequent century. Among them were precious multi-volume works edited by well-established printing houses in Italy, Germany, France and the Republic of Poland. They were mainly books on theology and preaching but also on history, medicine, education and law. They were religious and patriotic in character. They had gone through several hands before they were finally gathered in Rev. Kitowski's collection, which proves that the books were widely read betw. 16th and 18th centuries by the nobility and clergy, whose intellectual standards were high.

⁹⁸ K. i S. Estreicher, *dz. cyt.*, t. 13, 464–465.

⁹⁹ *Tamże*, t. 23, s. 159.

¹⁰⁰ A. Mańkowski, *dz. cyt.*, s. 260.